

Monika Edyta Drozdek

**MALOWNICZE PARKI KRAJOBRAZOWE
CARLA EDUARDA PETZOLDA
NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH
OGRODÓW WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO**

Carl Eduard Adolph Petzold urodził się 14 stycznia 1815 roku w Königswalde koło Frankfurtu nad Odrą. Podstawowe wykształcenie zdobył w szkołach w Königswalde i Muskau (Łęknica); następnie podjął naukę w *Lateinschule* w Halle, by zgodnie z wyborem rodziców przygotować się do studiów prawniczych. Jednak bardziej niż Temida Eduarda interesowała przyroda – z zaciekawieniem obserwował budowę krajobrazowego parku Hermanna von Pücklera w Muskau¹.

Nadwornym ogrodnikiem księcia był wówczas Jacob Heinrich Rehder², prywatnie przyjaciel rodziny Petzoldów. Fakt ten zaważył na przyszłości Eduarda, który kierując się własnymi zainteresowaniami, przy poparciu Rehdera i akceptacji rodziców, 1 lipca 1831 roku podjął w majątku Pücklera naukę ogrodnictwa. Pierwszym nauczycielem był sam Rehder, który przekazał wiedzę z zakresu prac najważniejszych dla planistów ogrodów – umiejętność szkicowania planów, pomiarów i tyczenia elementów w terenie. W poznawaniu roślin pomagał miejski aptekarz Hähne³. W 1834 roku Petzold otrzymał dyplom ukończenia nauki, pozwalający na samodzielne prowadzenie prac ogrodniczych, w tym także planistycznych.

Jeszcze w tym samym roku na zlecenie księcia Pücklera Petzold podjął pierwszą samodzielną realizację ogrodu według projektu Rehdera⁴. Był to

---

¹Książę Hermann Ludwig Heinrich von Pückler-Muskau (1785–1871) m.in. planista ogrodnik, autor dzieła *Andeutungen über Landschaftsgärtnerei* (1834). Właściciel majątku Muskau, w którym w latach 1815–1845 według własnego projektu zakładał wielkoobszarowy naturalistyczny park krajobrazowy. To unikalne dzieło sztuki ogrodowej, znane w Polsce jako Park Mużakowski, położone jest po obu stronach granicy polsko-niemieckiej.

²Jacob Heinrich Rehder (1790–1852) planista ogrodnik, absolwent szkoły ogrodniczej w Ludwigslust, od 1817 roku nadworny ogrodnik Pücklera, następnie Inspektor Ogrodowy w Muskau, za: M. Rohde, *Von Muskau bis Konstantinopel: Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler 1815–1891*, Dresden 1998, s. 1.

³Ibidem, s. 1–2.

⁴Ibidem, s. 3, s. 261.

ogród w Siedlisku (Carolath) gm. loco, zaprojektowany dla księżnej Adelajdy⁵ Schönaich, żony ówczesnego właściciela dóbr siedliskich, Heinricha Carla Wilhelma von Schönaicha (1783–1864). Z zachowanych notatek⁶ Petzolda wynika, że projekt Rehdera realizował przez 8 tygodni od wiosny 1834 roku. Brak zachowanych planów i bliższych informacji na temat tego ogrodu, a także informacja Petzolda, że był to nowo zakładany, mały ogród⁷, każą zastanowić się nad jego lokalizacją.

Na podstawie mapy topograficznej (il. nr 1) z 1933 roku⁸ można ustalić kilka odrębnych części parku: pierwsza najstarsza, w obrębie fortyfikacji, druga – po wschodniej stronie zamku z nieistniejącym budynkiem cukrowni (około 1844 r.) i trzecia, po południowej stronie willi Adelajdy⁹ (około 1846 r.). Małyszko¹⁰ wskazuje na istnienie jeszcze jednego ogrodu przy drodze prowadzącej do nieistniejącej widokowej wieży na wzgórzu Adelajdy¹¹. Kierując się notatkami Petzolda i biorąc pod uwagę czas budowy obiektów przypuszczać można, że założył on pierwszy ogród w miejscu, w którym później ulokowano cukrownię – lub przy wieży widokowej na wzgórzu Adelajdy¹².

Prace przy zakładaniu ogrodu w Siedlisku Petzold prowadził samodzielnie pod czujnym okiem Rehdera, podobnie jak kolejne, podjęte w miejsco-

⁵ Adelheid Schönaich-Carolath-Beuthen z domu hrabina von Pappenheim – córka Lucyny von Pappenheim, księżnej Pückler, żony H. Pücklera. J.P. Majchrzak, kwiecień 2005, www.leknica.gov.um.pl; Rohde, *op.cit.*, s. 261. Od 1831 roku żona księcia Carolathu. R. Kąsinowska 2003, *Architektura rezydencjonalna powiatu nowosolskiego*. s. 209.

⁶ Rohde, *op.cit.*, s. 3.

⁷ Rohde, *op.cit.* s. 261.

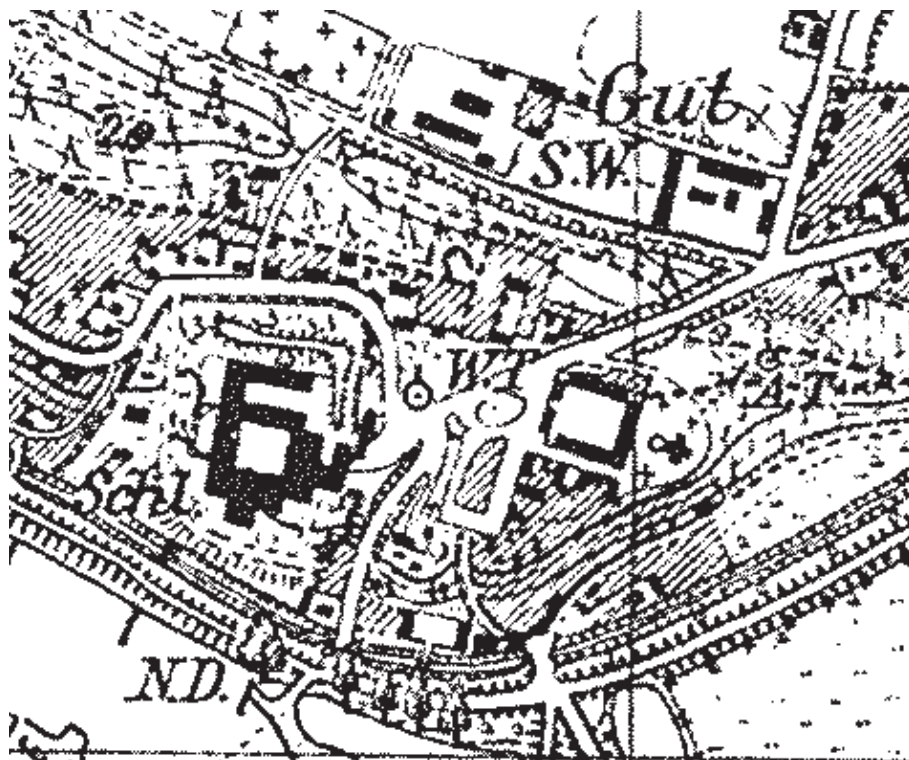
⁸ Mapa Meßtischblatt nr 4620 Bauthen an der Oder, wyd. 1933 r., na podst. zdjęcia terenu z 1896 roku, w prywatnych zbiorach autorki. Por.: Kąsinowska, *op.cit.*, s. 173, mapa topograficzna z około 1900 roku.

⁹ Willa przebudowana i zaadaptowana na szkołę, a najbliższe jej otoczenie oszpecone szeregami wtórnych zabudowań.

¹⁰ St. Małyszko, 1993, *Karta założenia zamkowo-parkowego i folwarku w Siedlisku* (maszynopis, karta biała, archiwum WUOZ).

¹¹ Małyszko *op.cit.* datuje czas powstania tego obiektu na okres międzywojenny, prawdopodobnie oceniając drzewostan. Nie można wykluczyć założenia przez Petzolda ogrodu z niskiej zieleni np.: ogrodu kwiatowego. Dokładna lokalizacja ogrodu wymaga podjęcia dalszych badań.

¹² Kąsinowska, *op.cit.*, s. 210 podaje, że nieznanym jest czas budowy wieży, jednak w cyt. oprac. na s. 175, znajduje się il. nr 220, datowana (błędnie?) na pocz. XIX wieku. Ukazuje ona po prawej stronie wieży kościoła wieżę widokową na wzgórzu Adelajdy. Ilustracja ta – akwarela autorstwa Ch.J. Schwarza, zgodnie z podpisem wykonana została jako: Drugi widok Siedliska dla Jej Książęcej Mości Pani Księżnej Adelheid z domu hrabiny Pappenheim. Zatem jest to ilustracja wykonana po ślubie Henryka z Adelajdą, tj. po roku 1831. Można zatem przypuszczać, że jeśli ogród, który wykonał Petzold, znajdował się przy wieży Adelajdy, to czas ukończenia tej budowli szacować można na rok 1834.

Ilustracja 1. Siedlisko, 1933 r.

wości Maciejowice (Matzdorf) gm. Lubomierz. Założenie tego ogrodu (około 325 ha) zajęło Petzoldowi 3 lata (od 1835 roku do marca 1838) i nie ograniczyło się do mechanicznego odtworzenia planu Rehdera, ale również jego modyfikacji w zakresie dostosowania kompozycji parku do lokalnych potrzeb. Po raz pierwszy Petzold uwypuklił przyrodnicze uroki natury poprzez „dobrze prowadzone dróżki” – typowe w jego późniejszej twórczości projektowej. Otoczenie Maciejowic, położonych u stóp Karkonoszy, wywarło na Petzoldzie ogromne wrażenie i wraz z podjęciem prac przy zakładaniu ogrodu, rozpoczął on również górskie wędrówki w celu studiowania natury jako wzoru dla parków krajobrazowych¹³.

W 1838 roku Petzold zaprojektował samodzielnie pierwszy park w Mostkach (Möstchen), gm. Lubrza¹⁴. Zleceniodawcą był Brescius¹⁵, starosta okręgu Sulechów (Züllichau)¹⁶, mąż Minny von Päch, córki Georga¹⁷.

¹³Rohde, *op.cit.*, s. 3–4. Ponadto il. parku w Maciejowicach rys. Petzolda 1888 r. s. 3.

¹⁴Rohde, *op.cit.*, s. 4, s. 261.

¹⁵Rohde, *op.cit.*, s. 261.

¹⁶M. Gailus, 1994, *19th century AD*, s. 6., www.findarticles.com, kwiecień 2005.

¹⁷P. Świątkowski, 1987, *Karta zespołu folwarcznego w Mostkach*, maszynopis, karta

Petzold wykonał swój projekt w 14 dni w marcu 1838 roku. Z jego notatek wynika także, iż ogród ozdobny zakładany był przy nowo wybudowanym pałacu¹⁸ – co pozwala na precyzyjne datowanie rezydencji¹⁹. Nie zachował się plan parku naszkicowany przez Petzolda, a ogólny zarys kompozycji przedstawia mapa topograficzna z 1944 roku²⁰ (il. nr 2). Plan parku zbliżony jest do wydłużonego trójkąta, otoczonego od strony wschodniej i zachodniej otwartymi terenami. Za pałacem znajdują się dwa zbiorniki wodne. Wśród swobodnej kompozycji parku miękko poprowadzone są ścieżki, które wychodzą poza obręb parku i łączą go komunikacyjnie z otaczającym krajobrazem.

W 1838 roku Petzold zakończył współpracę z Rehderem i wyjechał z Łęknicy do Neuenhof koło Eisenach w Turyngii, gdzie podjął pracę u Georga C. Riedesela przy „krajobrazowych” przekształceniach jego posiadłości. W Neuenhof Petzold pozostał do roku 1843 głównie dzięki atrakcyjnemu finansowo kontraktowi oraz możliwości odbywania corocznie 6-miesięcznych urlopów przeznaczonych na podróże. W tym czasie szlifował się talent i styl Petzolda, głównie w uwzględnianiu otaczającego krajobrazu w kompozycji parku. W tym czasie odbył wiele kształcących peregrynacji po Niemczech, Belgii, Niderlandach, Szwajcarii i Francji.

Kolejny etap życia i twórczości Petzolda rozpoczął się 1 stycznia 1844 roku wraz objęciem posady nadwornego ogrodnika w Ettersburgu u księżąt Carla Alexandra i Sophie Weimar, dla których powstało wówczas aż 11 ogrodów, m.in. w Ettersburgu, Tiefurt, Bad Berka a.d. Ilm, Ilmpark²¹. W tym czasie Eduard Petzold, pracował także na zlecenie innych osób i wykonywał wiele ogrodów w Turyngii i ogród w Zwickau w Saksonii.

W 1852 roku Petzold²² wrócił do majątku w Muskau, który od 1846 roku należał do księcia Fryderyka Niderlandzkiego. Objął wówczas, po śmierci Heinricha Rehdera, stanowisko inspektora ogrodowego (1852–1872), a po śmierci księcia Hermanna von Pücklera stanowisko dyrektora parku i ogro-

---

biała, WUOZ w Zielonej Górze.

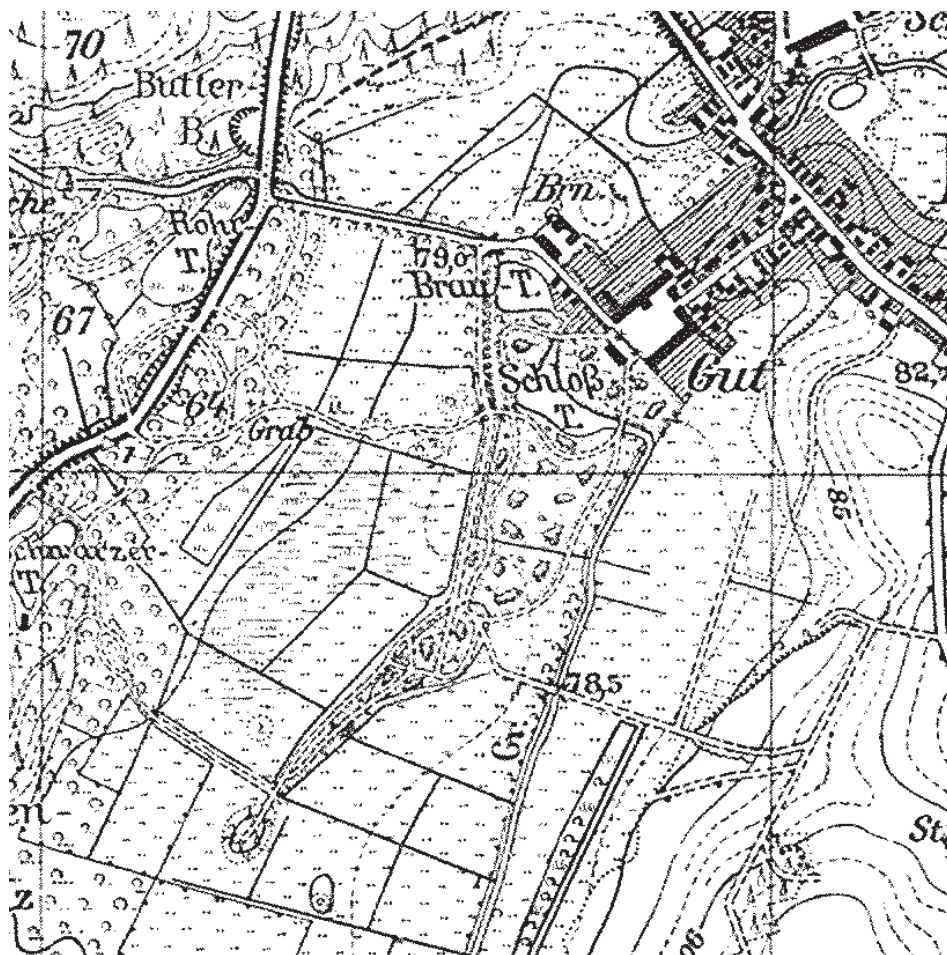
¹⁸Rohde, *op.cit.*, s. 261.

¹⁹Świątkowski, *op.cit.* podaje, że zespół powstał w latach 1880–1932.

²⁰Mapa topograficzna nr 3758 Mühlbock, wyd. 1944 rok, na podstawie zdjęcia terenu z 1894 i 1896 roku, w prywatnych zbiorach autorki. Oceniając kompozycję parku i okoliczności: związane z Bresciusem i spadkobiercami oraz późniejszą sławę Petzolda, można przypuszczać, że przez okres blisko 100 lat w kompozycji parku nie zaszły większe zmiany.

²¹Rohde, *op.cit.*, s. 21, s. 26.

²²We wrześniu 1851 roku Petzold poślubił Mathilde Eiserhardt, z tego związku urodził się Max Friedrich Carl Franz Petzold (1852–1896) inżynier ogrodowy. Absolwent szkoły *Baumschule* w Celle i Instytutu Pomologicznego Ogrodnictwa w Proszkowie (Proskau) k.Opola. Max był pomocnikiem ojca w Muskau, a od 1873 prowadził w Bolesławcu (Bunzlau) rodzinną szkółkę roślin – *Baumschule Wilhelmshof*. Rohde, *op.cit.*, s. 21.

Ilustracja 2. Mostki, 1944 r.

du (1872–1881) w Muskau. W tym okresie powstały przedstawione poniżej ogrody w Sławie, Lubsku, Brodach, Małomicach i Gębicach, znajdujące się w południowej części województwa lubuskiego.

Ogród w Sławie²³ (Schlawe, Schlesiersee) gm. loco, zaprojektowany i wykonany został przez Petzolda w latach 1853–1854 na zamówienie ówczesnego właściciela majątku, hrabiego de Fernemont (1833–1884?). Zachowany, roboczy plan Petzolda²⁴ ukazuje projektowaną część parku, położoną przy

²³Historia i przemiany ogrodu patrz: M.E. Drozdek, 2004 *Ogrody ozdobne miasta i gminy Sława*, s. 266–269; [w:] W. Strzyżewski, *Sława. Zarys dziejów*, Sława 2004.

²⁴Rohde, *op.cit.*, s. 267, plan parku s. 266 (Oryginał w 2. cz. znajduje się [w:] LfD Dresden, sign.7614/41, za: Rohde *op.cit.*). Analiza planu zwraca uwagę na brak wryso-

południowym brzegu Jeziora Sławskiego (Schlesiersee), plany przebudowy najstarszej części ogrodu z II połowy XVIII wieku i dziedzica, a także układ ogrodu użytkowego po stronie wschodniej oficyny pałacowej. Przybliżony plan parku przedstawia mapa²⁵ z 1936 roku (il. nr 3), która porównana z planem Petzolda wskazuje, że południowa, zasadnicza część parku wykonana została zgodnie z projektem, a kompozycja parku do końca XIX wieku przetrwała bez zmian. Plan Petzolda pokazuje również niewykonaną część parku położoną na północ od pałacu – pomiędzy kanałem i zabudowaniami miasta. Planista zakładał adaptację cieków wodnych na potrzeby kompozycji parku – w postaci regularnego kanału i jako zbiornik wodny o swobodnie prowadzonej linii brzegowej; pozostawienie znacznych obszarów otwartych ze swobodnie rozmieszczonymi grupami drzew i krzewów oraz wyburzenie budynku.

We wspomnieniach Petzolda znajduje się informacja, że w roku 1859 zaprojektował park miejski dla Lubska (Sommerfeld) gm. loco. Rohde podaje, że nie zachowały się żadne plany tego parku; jego wykonanie jest prawdopodobne, ale nieznane. Tak przedstawiona informacja i brak widocznego typowego parku miejskiego na mapie²⁶ Lubska z 1939 roku (il. 4) zastanawiają nad rzeczywistą realizacją projektu, lokalizacją parku lub jego dramatycznymi losami²⁷.

W 1864 roku Petzold zaprojektował w Brodach (Pförten) gm. loco małe założenie ogrodowe dla fabrykanta Jeschke²⁸. Kwerenda archiwalna, przeprowadzona w Archiwum Państwowym w Starym Kisielinie przez dr. Stefa-

---

wanej oranżerii, która znajdowała się za pałacową oficyną. Patrz: Drozdek 2004, *op. cit.*, 268., por.: E. Dziubek, I.T. Horbach, 2001, *Wyniki ratowniczych badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych w miejscowości Sława, gm. loco, pow. Nowa Sól, woj. lubuskie*. Łódź – Sieradz. (maszynopis w archiwum WUOZ w Zielonej Górze). Rohde podaje również informację, że Petzold w swoich wspomnieniach wydanych w 1890 r. *Erinnerungen aus meinem Leben* na s. 148 podał listę gatunków parku w Sławie. (Lista patrz także W. Gresky, 1938a, *Die Parkschöpfungen Eduard Petzolds*, [w:] *Mitteilungen der Fürst Pückler-Gesellschaft*, Nr 7, Styczeń 1938, s. 5–15 i W. Gresky, 1938b, *Die Parkschöpfungen Eduard Petzolds*, [w:] *Mitteilungen des Eisenacher Geschichtsvereins*, Nr 7, s. 13–35.

²⁵Mapa Meßtischblatt nr 4162 Schlesiersee, wyd. 1936 r., na podst. zdjęcia terenu z 1894 r., w prywatnych zbiorach autorki.

²⁶Mapa topograficzna nr 4255 Sommerfeld, wyd. 1939 r., na podstawie zdjęcia terenu z 1901 roku w prywatnych zbiorach autorki.

²⁷Cyt. mapa Lubska ukazuje parki przy zamku i willach fabrykantów, żadnego z nich nie można nazwać miejskim. Nie można również wykluczyć, że ogród ten powstał na przedmieściach lub poza granicami miasta. Udowodnienie istnienia tego parku wymaga przeprowadzenia szczegółowej analizy porównawczej historycznych planów miasta oraz kwerendy w źródłach.

²⁸Rohde, *op. cit.*, 272.

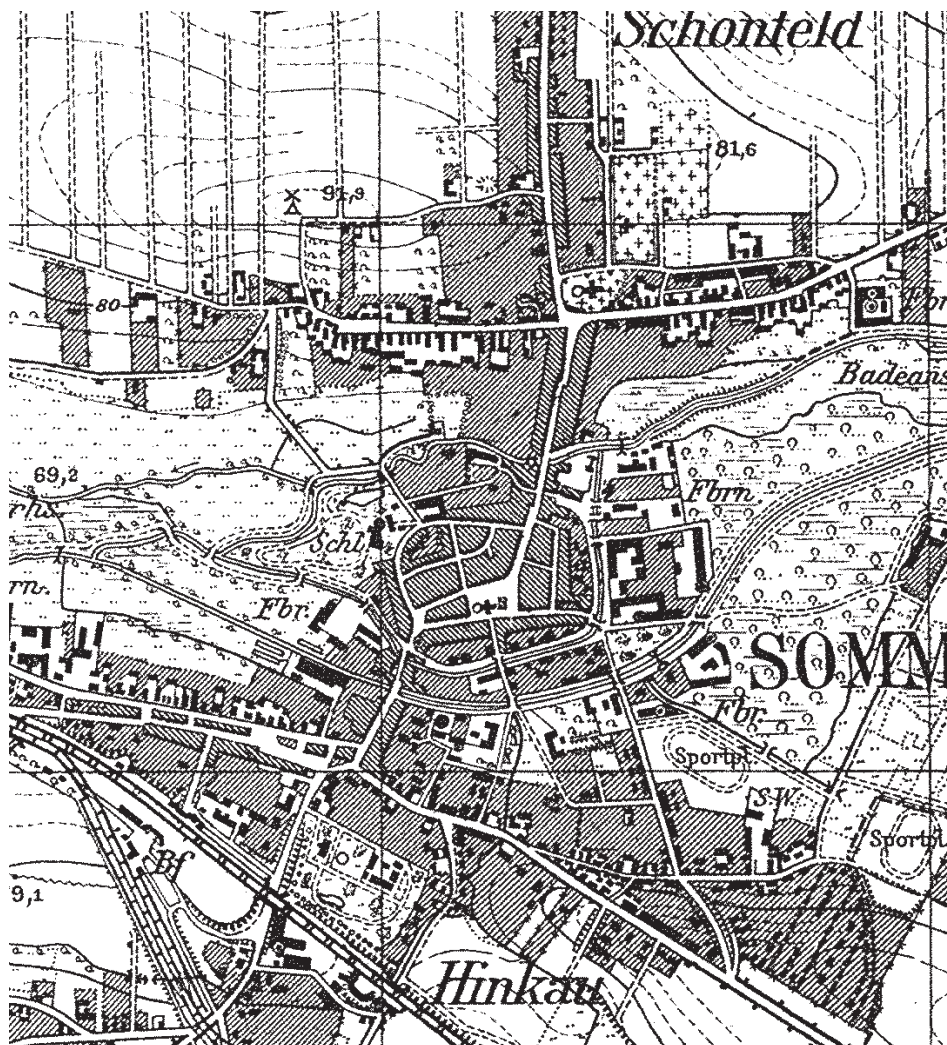
Ilustracja 3. Sława, 1936 r.

na Dąbrowskiego, nie potwierdza bezpośrednio istnienia parku, ale przybliża lokalizację zakładu²⁹. Miał on być położony po prawej stronie drogi między Brodami a Jeziorami Dolnymi (Ndr. Jeser). Podążając za wskazówką natrafia się w terenie na willę³⁰ z ogrodem – typowe XIX-wieczne założenie

²⁹W zasobach archiwalnych AP w Starym Kisielinie znajduje się niewielki szkic dotyczący rozmieszczenia budynków przy podwórzu fabrycznym. Jest on zbliżony do układu widocznego na il. nr 4.

³⁰Obecnie gimnazjum im. Adama Mickiewicza przy ul. Kilińskiego 11.

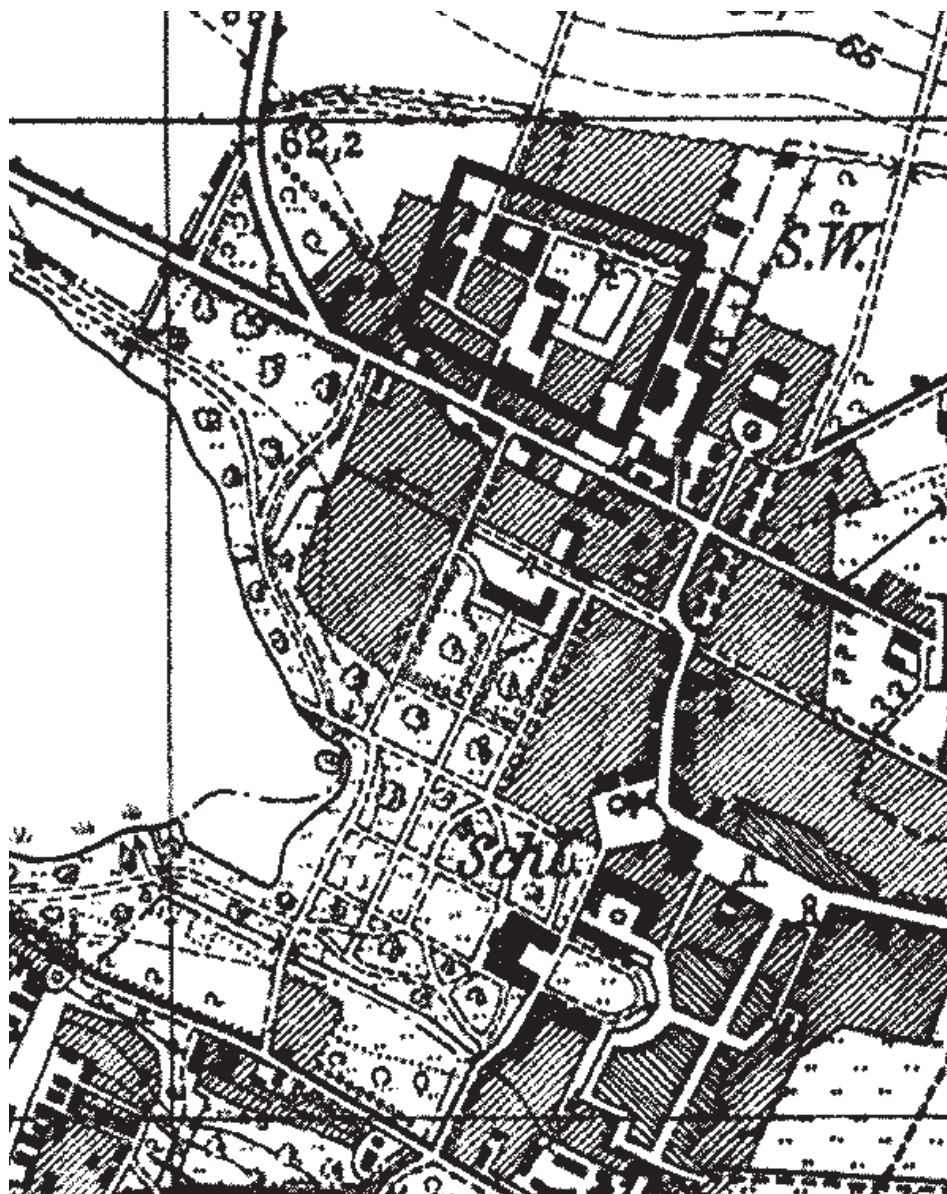
Ilustracja 4. Lubsko, 1939 r.

fabryczno-rezydencjonalne. Można przypuszczać³¹, że ten niewielki ogród to kolejne założenie wykonane zgodnie z projektem Petzolda. Lokalizację założenia przybliża mapa z 1939 r.³² (il. 5).

³¹Postawiona hipoteza wymaga przeprowadzenia dalszych badań.

³²Mapa topograficzna nr 4254 Pforten, wyd. 1939 r., na podstawie zdjęcia terenu z 1903 r. w prywatnych zbiorach autorki. Prostokątem zaznaczono lokalizację założenia. Mapa nie pokazuje szczegółowej lokalizacji prywatnego parku, jest to typowe dla wielu niemieckich map topograficznych z tego okresu. W III ćw. XX wieku na terenie założenia wybudowano typowy budynek szkolny.

Ilustracja 5. Brody, 1939 r.

W połowie XIX wieku Fabian von Dohna-Schlodien (1802–1871) odbudował w Małomicach (Mallnitz) gm. loco spalony pałac. W jego otoczeniu miał powstać park. Działaniami tymi w roku 1872 zajął się potomek Fabiana, który zawarł z Petzoldem umowę na wykonanie projektu. W swoich

notatkach mistrz napisał, że dostarczył plany do tego założenia parkowego, a także w części sam je wykonał³³. Park położony jest w północnej części miejscowości, jego obszar przedstawia fragment mapy³⁴ z 1933 roku (il. 6). Plan roboczy Petzolda³⁵ pozwala określić granicę projektowanego parku, a analiza porównawcza obu planów ujawnia, że całość parku wykonana została zgodnie z pierwotnym zamysłem. Niewielkie zmiany dotyczyły najbliższego otoczenia pałacu, przy którym powstało jezioro³⁶.

Ostatnim parkiem przedstawianym w niniejszym opracowaniu, jest założenie w Gębicach (Amtitz) gm. Gubin, które Petzold zaprojektował w 1873 roku dla księcia von Carolath-Bauthena. W swoich notatkach napisał, że rozpoczął wykonanie parku zgodnie ze swoim planem i przez dłuższy czas kontynuował³⁷. Niestety, nie zachował się oryginalny plan Petzolda, który pozwoliłby na jednoznaczne określenie granic historycznego parku. Analizując fragment mapy³⁸ z 1933 roku (il. 7) z majątkiem gębickim, należy przypuszczać, że obszar zaznaczony jako park to zaledwie niewielka część całego założenia. Tezę tę zdaje się potwierdzać sam Petzold, który w 1888 roku w podsumowaniu swojego dorobku napisał, że biorąc pod uwagę jego doświadczenia w zakładaniu i pielęgnowaniu parków, za wzorcowe uważał: otwarcie głównego widoku z zamku Amtitz oraz pozostawienie licznych widoków na wolne (od zadrzewień) obszary łąkowe w jego otoczeniu³⁹.

Majątek łąkniczy zasłynął po raz pierwszy, gdy książę Pückler-Muskau w liście otwartym do mieszkańców Muskau z 1 maja 1815 roku oświadczył o swoim pomysle utworzenia wielkoobszarowego parku krajobrazowego. Kolejny etap jego rozwoju wiąże się z osobą Eduarda Petzolda, ucznia Pücklera⁴⁰, który pielęgnował⁴¹ i kontynuował działania swego mistrza, ale także

³³Rohde, *op.cit.*, 278.

³⁴Mapa Meßtischblatt nr 4558 Mallmitz, wyd. 1933 r., na podst. zdjęcia terenu z 1901r., w prywatnych zbiorach autorki. Czarnym kolorem zaznaczono granicę parku z projektu Petzolda.

³⁵Rohde, *op.cit.*, s. 282 plan parku, wyk. przez Titza w grudniu 1872r., na podstawie roboczych szkiców Petzolda. (Oryginał [w:] LfD Dresden, sign.7614/29).

³⁶Rohde *op.cit.*, s. 278, podaje, że ponad 80% powierzchni parku Petzolda dzisiaj znajduje się pod wodą. Z obliczeń wykonanych przez autorkę wynika, że na początku XX wieku teren zajęty przez jeziora (niezgodnie z planami Petzolda) objął zaledwie 2%. Dzisiaj jeziora zajmują niewiele większy teren. Podczas II wojny światowej całkowitemu zniszczeniu uległ pałac i większość zabudowań folwarcznych.

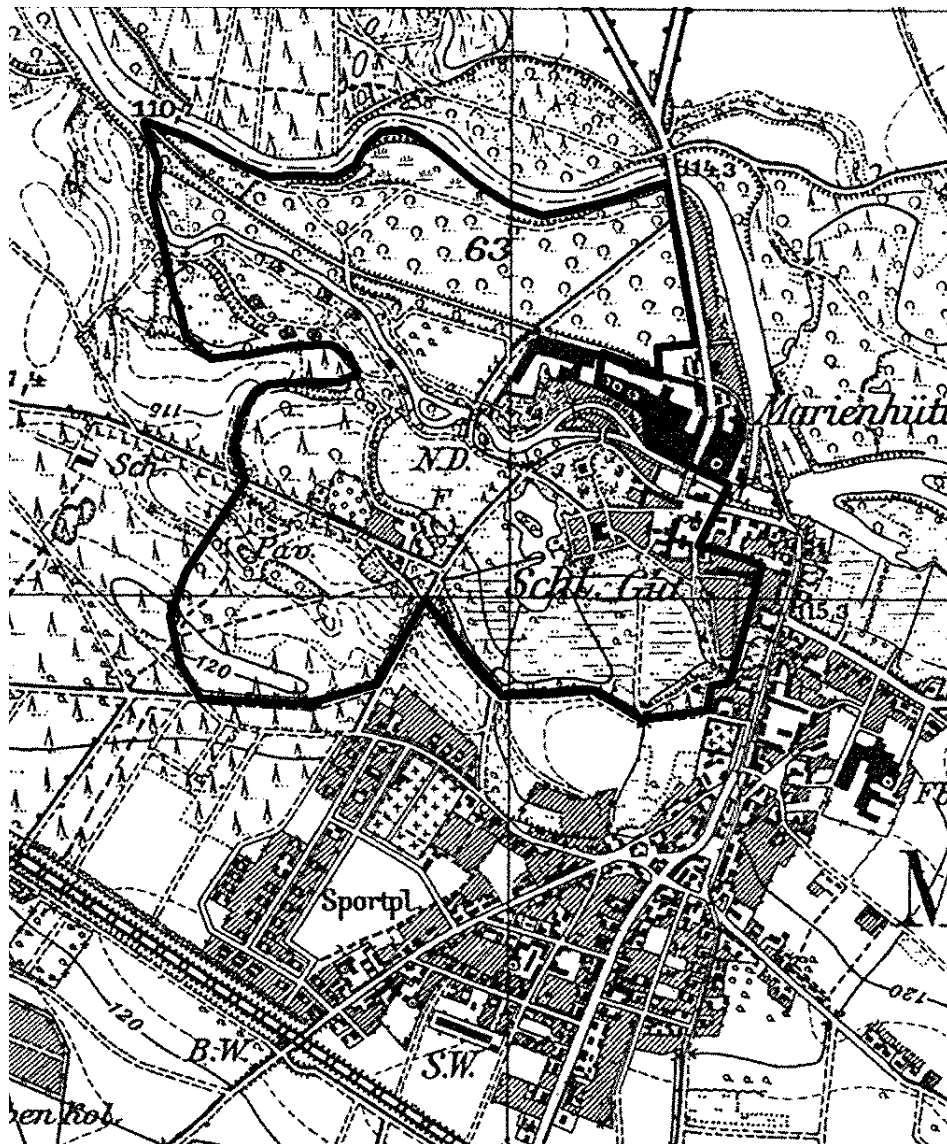
³⁷Rohde *op.cit.*, s. 278.

³⁸Mapa Meßtischblatt nr Jeßnitz, wyd. 1933 r., na podstawie zdjęcia terenu z 1903 r., w prywatnych zbiorach autorki.

³⁹Rohde *op.cit.*, s. 121.

⁴⁰Na działalność Petzolda początkowo znaczny wpływ miał Rehder, dopiero od 1843 r. Pückler, z którym utrzymywał stały kontakt. Rohde, *op.cit.*, s. 2.

⁴¹Prace pielęgnacyjne i zabezpieczające kompozycję Pückler stosował poprzez odpo-

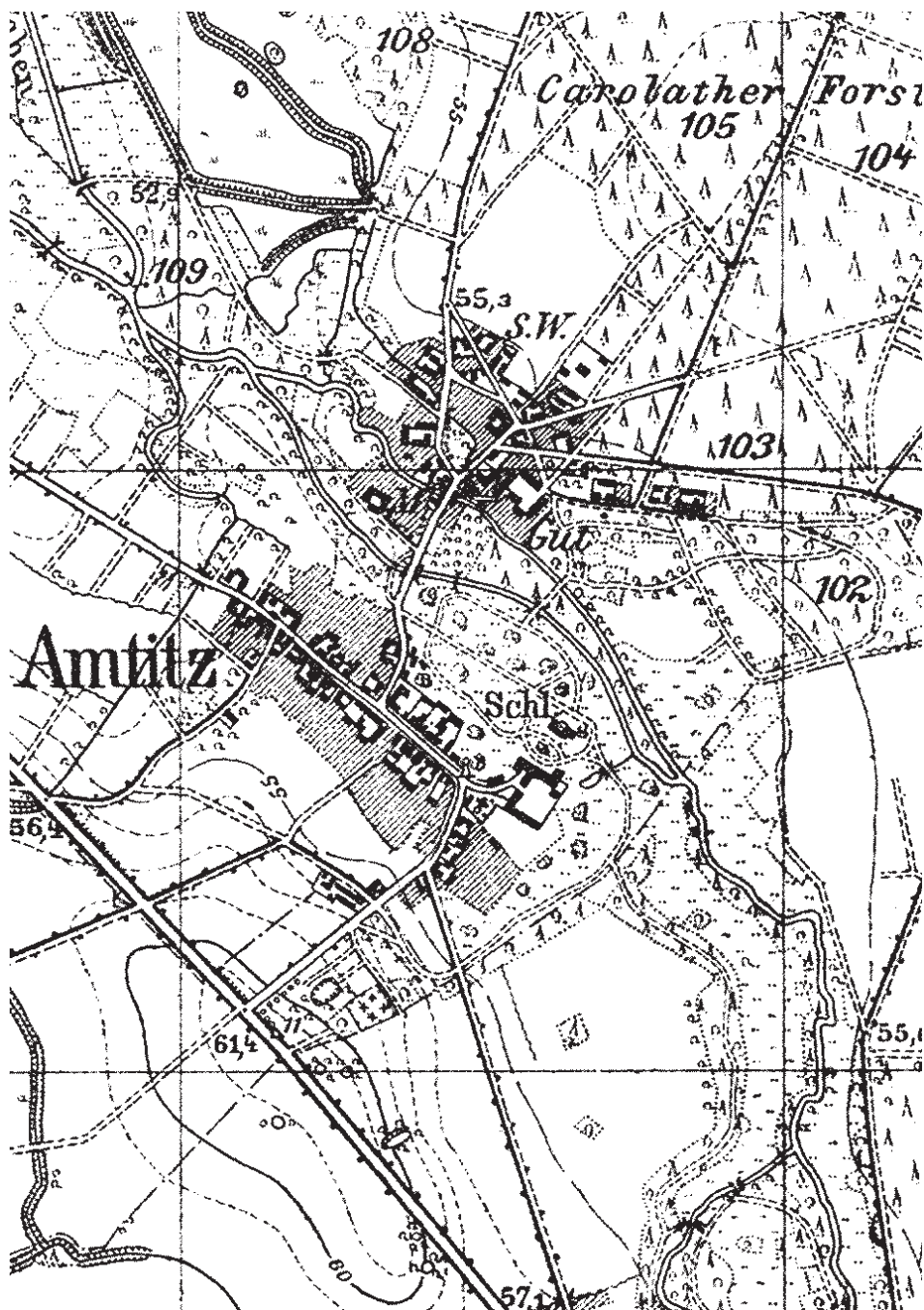

Ilustracja 6. Malomice, 1933 r.

już jako uznany, sławny ogrodnik planista realizował w Łęknicy własny pomysł – *Arboretum Muscaviense*⁴² (1852–1881).

wiednią gospodarkę drzewostanem. Działania te można uznać za prekursorskie w dziedzinie twórczego konserwatorstwa ogrodowego. M. Siewniak, A. Mitkowska 1998, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Rytm, Warszawa, s. 187.

⁴²W niniejszym opracowaniu celowo ominięto parki w Muskau – Park Mużakowski

Ilustracja 7. Gębice, 193 r.

i Arboretum Muscaviense, z uwagi na liczne na ich temat publikacje Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie – Zarządcy wymienionych obiektów.

Petzold przepracował w Muskau blisko 30 lat. Jego kontrakt wygasł w 1881 wraz ze śmiercią księcia Fryderyka Niderlandzkiego. W 1882 roku (po śmierci żony w 1881) przeprowadził się wraz z dziećmi do Drezna, pozostając nadal zawodowo czynny. Z tego okresu pochodzą m.in. liczne parki w Niderlandach, a także park Sandrowo w Bułgarii i park w Konstantynopolu w Turcji.

Eduard Petzold zmarł w sierpniu 1891 roku w wieku 76 lat.

Działalność projektowa Petzolda mieściła się w szeroko pojętym stylu parku krajobrazowego, a dokładniej *parku malowniczego*, którego kompozycja wiąże się z wykorzystaniem otaczającego krajobrazu i ukazaniem atrakcyjnych widoków. W całej Europie powstało blisko 200 unikalnych parków jego autorstwa, a doświadczeniami nabytymi podczas ich realizacji dzielił się ze swoimi uczniami. Niektórzy z nich później zyskali sławę, m.in. Leubner – wykonawca planów Petzolda w Neuenhof, Flugensberg i Dürrhof; Max Bertram – dyrektor ogrodów w Saksonii; Julius Hartwig do 1852 roku współpracował z Petzoldem przy kreśleniu planów; Seidel – wykonawca parku w Bad Elster; Karl Arlt – inspektor ogrodowy w parku Sondershausen⁴³. Swoją wiedzę przekazywał także w licznych publikacjach. Do najbardziej znanych należą: *Erinnerungen aus meinem Leben* (Leipzig 1890), *Beiträge zur Landschaftsgärtnerei* (1849)⁴⁴ i *Die Landschaftsgärtnerei* (1862) z ilustracjami artysty malarza krajobrazu Friedricha Prellera⁴⁵. Opublikował również biografie słynnych kolegów po fachu: Reptona, Baumanna, Hentzego⁴⁶, Dölla, opisał sposób pracy i styl ogrodu Pücklera. Podczas swoich licznych kształcących podróży poznawał uznanych ogrodników planistów: Lenné, Sello, Rinza, Siebolda i Regela, z niektórymi wielokrotnie współpracował. Utrzymywał także przyjacielskie stosunki z ogrodnikami niemieckimi: Kochem, Hentzem, Meyerem, Jägerem. Działalność Petzolda wywarła znaczny wpływ na Halliera i jego studia estetyki natury; stała się wzorem dla Poortmana i Springera w Holandii.

Dzieła ogrodowe zachowane na terenie południowej części województwa lubuskiego są tym bardziej cenne, że przedstawiają wszystkie fazy rozwoju działalności projektowej Petzolda. Od pierwszych samodzielnych prac (Siedlisko) wykonanych pod okiem Rehdera, poprzez pierwszy projekt (Mostki) do fazy dojrzałej jego twórczości, gdy sam pomysł mistrza stawał się kano-nem (Gębice).

⁴³Rohde, *op.cit.*, s. 259.

⁴⁴M. Siewniak, A. Mitkowska, *op.cit.*, s. 187.

⁴⁵Rohde, *op.cit.*, s. 5–6.

⁴⁶Niektóre pozycje przy współudziale Wilhelma Dölla. Rohde, *op.cit.*, s. 36. s. 257.

Znaczenie twórczości Eduarda Petzolda na przedmiotowym terenie jest niezaprzeczalne. Tym bardziej przykre jest, że tylko park w Sławie wpisany jest do rejestru zabytków i jako jedyny posiada skromną dokumentację historyczną. Ten stan odzwierciedla wieloletnie opóźnienia w rozpoznawaniu i dokumentowaniu zabytków ziem zachodnich. Z podobnych powodów przemilczano w opracowaniu dzisiejszy stan tych *malowniczych parków*.